

Дәріс №11. Халықаралық тәртіп: ұғымы және шынайылық.

Дәріс жоспары:

- 1. «Халықаралық тәртіп» ұғымы.**
- 2. Халықаралық тәртіптің түсінігі.**
- 3. Халықаралық тәртіптің тарихи типтері.**
- 4. Соғыстан кейінгі әлемдік тәртіп.**

Дәріс мақсаты: студенттерге «халықаралық тәртіп» туралы, соғыс жағдайындағы» модель мен «сенімсіз бейбітшілік» немесе «бұзылған тәртіп» модельдерінің қалыптасуы, бұл модельді жақтаушылар жайлы, халықаралық тәртіптің негізгі өлшемдері туралы, соғыстан кейінгі әлемдік тәртіп жайлы түсіндіру.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны: 1.«Халықаралық тәртіп» ұғымы әлемдік аренада әрекет ететін түрлі қоғамдық субъектілердің (акторлардың) жиынтығымен құрылған жаһандық әлеуметтік қауымға жатады. Тарихта бақыланған халықаралық тәртіптің типтері екі классикалық модельдердің арасында ауысып тұрады: «соғыс жағдайындағы» модель мен «сенімсіз бейбітшілік» немесе «бұзылған тәртіп» модельдері. Олардың біріншісіне сәйкес халықаралық қатынастың мәні соғыс немесе оған дайындық. Жалпы нормалар әлсіз, уақытша, оларды қолдаушы күшке пропорционалды, мүдделердің сәйкес келуіне бағынады. Бұл модельді жақтаушылар Фукидид, Макиавелли, Гоббс, Руссо, Кант, Гегель. Екінші модель, христиан шіркеуі мен рим папасының абсолютті беделінің жоғалуымен, суверендік принципімен ұлттық мемлекеттердің пайда болуына жауап болып табылады. Халықаралық тәртіп деп мемлекеттер мен басқа да институттардың негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ететін, олардың өмір сүру, қауіпсіздік және даму жағдайын қамтамасыз ететін халықаралық қатынастардың құрылымы.

Халықаралық тәртіп халықаралық ынтымақтастың тиімді процедураларынсыз орныға алмайды. Ол әлемдік тәртіптің маңызды құрылымдық бөлігі болып табылады. Егерде халықаралық қатынастарда горизонтальды көпполярлы жүйе қалыптасса, онда халықаралық тәртіпті қамтамасыз ету саяси тепе-теңдік механизмімен жүзеге асырылады. Ал вертикалды екіполярлы жүйеге келсек, ол жерде күштер тепе-теңдігі тәртіпсіздікті орнатудағы негізгі құралы болып табылады. Халықаралық тәртіптің вертикалды өлшемі күшті және әлсіз акторлар арасындағы қарым-қатынаста көрініс табады. Халықаралық тәртіптің функционалдық өлшемінің негізі болып дипломатия және халықаралық акторлардың әрекет ету стратегиялары, олардың арасындағы экономикалық келісімдер, саяси лидерлердің моральдық және саяси белсенділіктері, сонымен қатар

халықаралық қатынастардың жеке субъектілерінің (мысалы, іскер адамдардың трансұлттық қоғамы, ғалымдар мен мамандар ассоциациясы) саяси емес қызметі болып табылады. Маңыздысы халықаралық тәртіптің барлық өлшемдерінде халықаралық қатынастардың дамуының тарихи дамуының әртүрлі сатыларында оны қамтамасыз ету құралы болып күш болып табылды, яғни атап айтатын болсақ, әскери күш болды. Мұндай жағдай тек 20 ғасырдың соңында ғана өзгеріс таба бастады. Сондықтан да осы өзгерістердің мән-мағынасын біліп алу мақсатында халықаралық тәртіптің тарихи формаларын жүйелі түрде қарастыруымыз қажет. Халықаралық қатынастар туралы ғылымда қазіргі халықаралық тәртіп пен халықаралық қатынастар жүйесінің дамуы Батыс Еуропадағы «Отыз жылдық соғыстың» бітуімен 1648 жылы Вестфаль бейбіт келісіміне қол қоюдан басталады. Осы кезден бастап халықаралық жүйеде мемлекеттер арасында жалпы мақсат-мүдделерге қол жеткізу үшін халықаралық тәртіпті ұстап отыру көзделіп отырды. Вестфаль келісімі соғыстың нәтижесі бойынша орныққан күштер тепе-теңдігін сақтауды мақсат етті. Яғни, оның мәні халықаралық ынтымақтастықты сақтап қалу үшін мемлекеттер арасында өзара шекараның қалыптасуын болдырмау болды. Бұл жүйе өз қызметінің үдерісінде халықаралық қатынастар акторларының өздерінің экспансиялық бағыттарын шектеуге мәжбүр етеді. Осы кезде халықаралық жүйеде коалициялар пайда бола бастады. Антанта мен Үштік Одақ. Тепе-теңдік идеясы халықаралық қатынастар мен халықаралық құқықтың принципі ретінде 1815 жылға дейін өмір сүрді. Нәтижесінде халықаралық тәртіптің үш өлшем қатарына идеологиялық өлшем кірді. Бірақ оның пайда болуы халықаралық қатынастардың реттелуін қамтамасыз ете алмады. Оның дәлелі екінші дүниежүзілік соғыс болып табылады.

Халықаралық тәртіптің үш моделінің қалыптасуы: «соғыс жағдайы», «қолайсыз жағдайдағы бейбітшілік», «бұзылатын тәртіп». Екінші д.ж. соғыстан кейін нақты екі жағдаймен ерекшеленетін халықаралық тәртіп орнай бастады. Біріншіден, әлемнің өзара қауіп пен қарулану, сондай-ақ бірбірімен перманентті «қырғи-қабақ соғыс» жағдайында тұрған екі әлеуметтік-саяси жүйеге бөлінуі. НАТО және Варшава шарты ұйымы. Екіншіден, халықаралық қатынасты реттеу мен халықаралық құқықты дамыту мақсатында БҰҰ мен оның арнайы бөлімшелерінің құрылуы. Әлемдік тәртіптің өзгеруі мен сақтауға жауапты сверхдержавалар болып табылады. Сверхдержаваны жай мемлекеттен қалай ажыратуға болады? Танымал американ зерттеушісі Роберт Кохейн мемлекетті типтеудің келесі тәсілін ұсынады: Сверхдержава лидерлерінің ойынша, халықаралық жүйеге жалғыз өзі кең, мүмкін шешуші ықпал жасай алатын мемлекет. Орташа держава лидерлерінің ойынша, жалғыз өзі тиімді қызмет ете алатын, бірақ кіші топтардың құрамында немесе халықаралық институттар арқылы жүйелі ықпал жасауға қабілетті мемлекет. Кіші держава

лидерлерінің ойынша, ол жалғыз өзі немесе кіші топта ешқашан жүйеге елеулі ықпал ете алмайтын мемлекет. Әлемнің Вестфаль моделі Еуропалық концентрант ХҚ Версаль-Вашингтон жүйесі ХҚ Ялта-Потсдам жүйесі ХҚ қазіргі жүйесі 1648 жылдан кейінгі ХҚ тарихи тәсілі бойынша ХҚ 8 жүйесі бар: 1 Вестфаль (1648 ж. – XVIII ғ. басында). 2 Утрехт (1714-1789). 3 Тильзит (1807-1812). 4 Вена (1815-1871). 5 Постфранкфурт (1871-1914). 6 Версаль-Вашингтон (1919-1939). 7 Ялта-Потсдам (1945-1991). 8 Қазіргі жүйе (1991 ж. қазіргі күнге дейін). Халықаралық тәртіптің мәселесі – бұл халықаралық қатынастар ғылымындағы ең бастысының бірі. Онда әлемдік аренада өзара әрекет ететін әлеуметтік жалпылықтар – «халықаралық қоғамның» құраушы бөліктері, бірегей социумның элементтері ретінде туралы ой тұжырымдалған. «Халықаралық қоғам» элементтері арасындағы қатынастар сипаты белгілі бір сол немесе басқа мемлекеттердің ішіндегі қатынастарды одан әрі еске салады. Ерекше ерекшеліктердің сақталуына (орталық биліктің болмауы, егемендіктердің плюрализмі, территориалдық бөлінгендік т.б.), «күштінің құқығы» рудименттеріне, таластар мен соғыстарға қарамастан, қазіргі кезде халықаралық қатынастар «табиғи күйіндегі» түріндегідей ұсыныла алмайды, ондағы күшті істегісі келгенінің барлығын істейді, ал әлсіз – тек істей алатынын ғана. Әрине, халықаралық қауымдастық жалпы заңдардың негізінде бірыңғай үкіметпен басқарылатын бірегей әлеуметтік саяси ұйым ретінде өмір сүреді. Көз жетерлік болашақта бұндай болуы мүмкін екенін тұжырымдау аса қиын. Алайда, бүгінде әлемдік экономиканың бірегей тізбегімен байланысқан біздің ғаламшарымыздың мемлекеттері мен халықтары көбіне салыстырмалы идеалдар мен құндылықтарды ортақтайтынын жоққа шығаруға болмайды, олар ортақ саяси және басқа да құрылымдарда ұсынылған және олар жалпы қатерлер мен мәселерге тап болады. Яғни, бүгін халықаралық қоғамның өмір сүруі – айқын шындық екені туралы айтуға мүмкіндік беретін бірлік пен ұйымдасқандықтың минимумы бар екені белгілі. Демек, халықаралық тәртіпте шынайы болып табылады. Халықаралық тәртіп мәселесінің талдауы бірқатар сұрақтардың анықтауын қажет етеді. Біріншіден, «халықаралық тәртіп» деген не, осы түсініктің мазмұнына не кіреді. Екіншіден, адамзат қоғамының тарихында халықаралық тәртіптің қандай астарлары болды. Үшіншіден, халықаралық тәртіптің соғыстан кейінгі қандай өзіне тән ерекшеліктері болды. Және, төртіншіден, қазіргі халықаралық тәртіптің ерекшеліктері және сапалы жаңа әлемдік тәртіпті құруда қандай мүмкіндіктер мен жолдар қандай.

2. Халықаралық тәртіптің түсінігі. Халықаралық тәртіпке анықтама бере отырып, әлеуметтік немесе қоғамдық (социеталдық) тәртіптің сипаты ойынан шығу керек. Қоғамдық тәртіп – бұл анархияға қарама-қарасы әлеуметтік өмірдің ұйымдасуы, ол бір әлеуметтік қоғамдастықтардың басқаларға деген қандай да бір билігін жоққа шығарады, тұлғаның

ештеңемен шектелмеген бостандығы мен кез келген басшылыққа бағынбауды насихаттайды. Қоғамдық тәртіп – бұл белгілі бір нормалар мен жалпы құндылықтардың негізінде қоғам өмірінің реттелуі жүзеге асатын ұйымдасу болып табылады. Кей кезде мұндай ұйымдасудың астарында шынайы өмір сүруші ақиқаттылық түсініледі, себебі адамдық қоғамда кез келген қатынастар қалай болса да ұйымдасқан. Бұл жағдайда мәселе эмпирикалық тәртіп туралы. Ал басқа жағдайларда әлеуметтік қатынастарды ұйымдастырудың астарында, олардың адамдардың ойында орын алатын, яғни әлдебір міндеттейтін күйі түсініледі. Олай болса мәселе құқықтық тәртіп туралы. Бұл нақты және міндетті тәртіптің екі жағын да бөліп қарастыру өте оңай емес. «Тәртіп» түсінігінің құрылымын қарастыратын болсақ, көрініс одан әрі қиындатылады. Қоғамдық қатынастар ұйымдасуының дербес элементтері экономикалық, ақпараттық, құқықтық, экологиялық және т.б. болып табылады. Сәйкесінше, экономикалық, ақпараттық және басқа да тәртіп туралы айтуға болады. Алайда ең маңызды саяси тәртіп болып қалады, себебі ол басқа қоғамдық тәртіп элементтеріне аз бағынышты, ал олар оған бағынышты. Оның қауіпті ыңғайлылығы кез келген тәртіпсіздіктің болмауында немесе оны жоққа шығаруында. Жоғарыда айтылғандар «халықаралық тәртіп» терминінің мағынасына да байланысты. «Халықаралық тәртіп» түсінігі әлемдік аренада әрекет ететін түрлі қоғамдық субъектілердің (акторардың) жиынтығымен құрылған жаһанды әлеуметтік жалпылыққа жатады. Бірегей орталық биліктің болмауымен, өзара келіспейтін құндылықтардың көптүрлілігімен, сонымен қатар халықаралық қатынастар қатысушылары іс-әрекеттерінің заңдылығы немесе заңсыздығын анықтайтын жоғары органның болмауымен сипатталатын халықаралық қатынастар саласында қоғамдық тәртіп болуы мүмкін бе деген сұрақ туындайды. Себебі жалпы құндылықтар халықаралық қатынастарда аса үлкен бір рөл ойнамайды, ал халықаралық құқықтың нормалары да міндетті емес сипатта болады. Қойылған сұраққа жауап беруге тырыса отырып, келесіні ойдан шығармау керек, халықаралық қатынастар тарихының басынан бастап адамзатқа оларды саналы реттеуге ұмтылуы тән болды, оның негізінде қатысушылардың қауіпсіздік пен аман қалуға деген жалпы қажеттілігі жатты. Халықаралық қатынастардың жетілу дәрежесінің өсу шамасы бойынша бұл ұмтылыс халықаралық құқықтың одан әрі интенсивті дамуында көрініс тапты; халықаралық ұйымдар мен институттардың құрылуы мен нығайтылуы; халықаралық өмірді тұрақтандыруда олардың рөлдерін күшейту; және, ақыр соңында, бұл жолда тұтас жаһанды халықаралық жүйені біртіндеп құру. Солайша, халықаралық тәртіп – бұл мемлекеттер мен басқа институтардың негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз етуге, олардың өмір сүру, қауіпсіздік және даму жағдайларын құру мен қолдауға бейімделген халықаралық (ең бастысы, мемлекетаралық) қатынастардың құрылысы. Халықаралық қатынастарды талдауға арналған

әдебиеттерде халықаралық тәртіптің бірегей, жалпы қабылданған түсінігі жоқ. Кейбір зерттеушілер оны заңды нормалардың жиынтығына түйістіруге әуес, сонымен қатар оны халықаралық құқықпен ұқсастырады. Басқалар негізінен халықаралық тұрақтылыққа сүйенеді. Үшіншілер, халықаралық тәртіпті халықаралық аренада мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастарда белгілі бір статустың сақталуымен байланыстырады. Мысалы, американдық автор Т. Франктың көзқарасы бойынша, халықаралық тәртіптің негізін заңдылық құрайды – жалпы қабылданған заңды тәртіп тердің құрылуы барысындағы ережелердің жиынтығы, олар айқындылықпен, өзара байланыстылықпен сипатталады. Алайда халықаралық қоғам өмір сүруінің позициясынан қарастыратын болсақ, мұндай көзқарас өте тар болып келеді, себебі халықаралық тәртіптің мемлекетаралық қатынастар мәселесін тек түйістіріп қана қоймай, мемлекетаралық қатынастардың өзін тек бір өлшемде қарастырады. Халықаралық қатынастардың мәні түрлі теориялық мектептер мен саяси бағыттардың өкілдерімен түрліше түсініледі, сондықтан да халықаралық тәртіптің мәселелерін түсінудегі қиыншылықтар екі еселенеді. Шынында да, халықаралық қатынастардың негізі мемлекеттердің эгоистік ойындары болып саналатынын есептесек, ал олардың әрқайсысы өзінің ұлттық мүддесін қорғайды, онда біз шынайы және мемлекетаралық тәртіппен істес боламыз. Халықаралық қатынастар нормалармен, процедуралармен, трансұлттық немесе ұлт үсті сипаттағы институттармен немесе құрылымдарымен реттелетінін ескере отырып, халықаралық құқықтық тәртіп туралы айтуға болады. Егер де халықаралық қатынастардың орталық акторлары ретінде мемлекеттер басқа ұлттық-мемлекеттік шекаралардан тәуелсіз әрекет етуші қатысушылармен тарих алаңынан одан сайын ығыстырылып жатқанын есептесек, онда мәселе трансұлттық тәртіп туралы болып жатқанда. «Халықаралық тәртіп» түсінігін, оның мазмұны дәстүрлі түрде мемлекетаралық қатынастармен байланысты, «әлемдік тәртіп» түсінігінен ажырату керек. Бұл көзқарас тұрғысынан халықаралық (нақтырақ айтқанда, мемлекетаралық) тәртіп әлемдік тәртіпсіз-ақ өмір сүре алады. Мысал ретінде өзара қатынастардың арасында сыйластығы бар, және сол уақытта бір-бірінің ішкі істеріне толықтай бейтараптығы бар мемлекеттерді келтіруге болады, ал ол екеуінің біреуінде халық негізгі массасының геноциді немесе экономикалық эксплуатацияны мүмкін ете алады. Әлемдік тәртіп ерекше халықаралық тәртіпті жорамалдайтын эффективті мемлекетаралық ынтымақтастық тәртібінің құрылмауынсыз мүмкін емес, ал ол жалпы негізгі мақсаттар мен олардың азаматтарының құндылықтарына сай келеді. Заңды терминдерде мәселе мемлекеттер (егемендікті өзара сыйлау) мен адамдардың арасындағы құқықтардың айырмашылығы туралы. Қарастырылып отырған түсініктердің арасындағы айырмашылық төмендегіге негізделеді: егер де халықаралық тәртіп қоғамдық

жағдайлардың мүмкіндіктерін айқындайтын халық аралық қатынастардың оптималды құрылымы ретінде мемлекетаралық қатынастар тарихының барлық кезеңдерінде өмір сүрсе, ал әлемдік тәртіп туралы оны айтуға болмайды. XX ғасырдағы ең беделді неміс философтарының бірі К. Ясперс әлемдік тәртіпті «әрқайсысының абсолютті егемендіктен бас тартуы нәтижесінде пайда болып, бәрімен де қабылданған құрылым», жалпыадамдық құндылықтар мен заңды нормалар, «саяси форма мен этностардың барлығын басқару арқылы әлемнің құқықтық құрылымы» ретінде түсінді. Әлемдік тәртіп осы уақытқа дейін осыған ұқсас құрылымды білген де жоқ. Алайда, бұл әлемдік тәртіп тіпті мүмкін еместігін білдірмейді. Керісінше, ғылыми-техникалық алға басумен және жаһанды мәселелердің шиеленісуімен ынталандырылып отырғандығы халықаралық қатынастар қатысушылары шегінің кеңейтілуімен, сонымен қатар әлемнің өзара байланыстылығының күшеюімен адамдық өмірдің жалпыәлемдік құрылымына деген тенденция одан сайын нақты бола түсті, әсіресе, біздің кезімізде нақты көрініс таба бастады. Солайша, халықаралық тәртіп – бұл әлемдік тәртіптің негізгі құраушы бөлігі, оның өзегі, алайда әлемдік тәртіптің барлық мазмұны оған сәйкес келмейді. Сондықтан да қатал, академиялық тәсілдің тұрғысынан әлемдік және халықаралық тәртіптерді теңдестіріп керек емес, бірақ та олардың айырмашылықтарын да абсолюттендіру де дұрыс емес. Олардың ортақ тамырлары, ортақ негіздері бар, олар адамдық қоғамның бірегейлігін цементтейді және оның тұтастығын қамтамасыз етеді. Жалпы негіздердің санына халықаралық экономикалық айырбастар жатады, олардың өсіп жатқан мәні бірегей әлемдік нарықтың құрылуында көрініс табады: ғылыми-техникалық жетістіктер (әсіресе, коммуникациялық жүйелердің, байланыс пен ақпарат құралдарының салаларында); саяси құрылымдар мен мүдделер; әлеуметтік-мәдени құндылықтар. Әлемдік тәртіпті құру мен қолдауда олар бірдей емес рөлді ойнайды: тарихи дамудың түрлі кезеңдерінде біреулері алдыңғы қатарға шығады, ал басқаларының мәні төмендейді. Құрылымда болып жатқан өзгерістер де, мысалы, сол немесе басқа да бір халықаралық тәртіп типінің саяси негіздері әлемдік экономикадағы немесе халықаралық акторлардың құндылықты бағыттарының автоматты түрдегі өзгерістеріне әсер етсе де, әкелмейді. Сонда да халықаралық тәртіптің мәні мен мәселесінің маңызын дұрыс түсіну тек оның құрылу мен қызмет етуінің негіздерін кешенді қарастырғанда ғана мүмкін болады. Осы әдістемелік талапты ескере отыра, С. Хоффманн халықаралық тәртіптің негізгі өлшемдері мәселесі – халықаралық тәртіпті зерттеу әдістерін құру мен қолдап отыру түйінделіп, эмпирикалық мәліметтерді сипаттайтын мінездемелерді өз талдауының бастамасы етіп алады. Халықаралық тәртіптің ең зерделенген бөлігі оның акторларының арасындағы байланыстар мен өзара іс-әрекеттер болып табылады. Егер де құрылымдық қатынаста халықаралық жүйе көпполюсті

сипатқа ие болса, онда ішіндегі тәртіпті сақтау саяси тепе-теңдік механизмінің көмегімен жүзеге асырылады. Ал биполярлы жүйелерді қарастыратын болсақ, онда күш балансы тәртіпсіздікке жылжып түсудің басты құралы болып табылады. Халықаралық тәртіптің вертикалды шамасы күшті және әлсіз акторлардың арасындағы қатынастармен сипатталады. Халықаралық қатынастарды иерархиялық және қатты ұйымдастыру мен халықаралық тәртіптегі халықаралық жүйедегі вертикалды шаманың доминантты болуының әдеттегі мысалы болып табылатын империялардың шегіндегі өзара әрекеттестікті реттеу күшінің триумфы кепілдік бола алады. Бұл жерде күштеу – басты, бірақ империяны сақтаушы бір ғана құрал емес. Тарих былайша көрсетіп отыр, империя құлау қаупіне күш оның тек бір ғана сүйенішіне айналған кезде ғана ұшырайды, ал қалған басқа құралдар – «вертикалды дипломатия», империялық бюрократияның арнайы органдары мен құқықтық жүйелері, сонымен қатар ниеті түзу вассалдар үшін экономикалық компенсациялар – сол немесе басқа да бір себептерге байланысты әрекет етулерін тоқтатады. Осы саладағы істердің жағдайы тек XX ғасырдың соңғы онжылдықтарында ғана өзгере бастады. Осы саладағы істердің жағдайы тек XX ғасырдың соңғы онжылдықтарында ғана өзгере бастады. Осы шамалардың егжейтегжейлерін нақтылау халықаралық тәртіптің тарихи типтері туралы сұрақты толықтай қарастыруды талап етеді.

3. Халықаралық тәртіптің тарихи типтері. Халықаралық қатынастардың ғылымында мынадай келісім бар, қазіргі халық аралық тәртіп және мемлекетаралық қатынастардың қазіргі жүйесі 1648 жылдан бастау алады, себебі ол кезде Вестфальдік бейбіт келісімшарттары Батыс Еуропадағы Он үш жылдық соғысты аяқтады және Әулие Римдік империяның тұрақты 355 мемлекеттерге ыдырауын санкциялады. Дәл осы уақыттан бастап, қоғамды саяси ұйымдастырудың негізгі формасы ретінде ұлттық мемлекет жаппай бекітілді (батыс терминологиясында – «мемлекет-ұлт»), ал халықаралық қатынастардың доминантты принципі болып ұлттық (мемлекеттік) егемендік принципі бола бастады. Соңғы ғасырдың белгілі заңгер-халықаралықшысы Ф. Мартенс былайша тұжырымдады: осы уақытқа дейін халықаралық қатынастар олардың қатысушыларының бытыраңқылығымен, халықаралық өзара әрекеттердің жүйесіз болуымен сипатталды, олардың бас ты көрінісі болып қысқа мерзімді қаруланған таластар немесе ұзақ уақытты соғыстар шықты. Вестфальдік келісімшарттардың мақсаты соғыс барысында қалыптасқан күштердің арақатынасын бекіту және ұлттық мемлекеттердің шекараларын белгілеп, осы мемлекеттер бірбірлерінің территориясына өзінің үстемдігін орнату ұмтылысына қарсы әрекет құру болды. Солайша, мемлекет-ұлтпен және ұлттық-мемлекеттік егемендікті құқықтық бекітумен бірге халықаралық қатынастарда саяси тепе-теңдіктің жүйесі құрылып жатыр.

Оның негізгі мағынасы – бұл егемендік принципі мен жалпы мүдденің принципі арасындағы компромисс. Осы жүйе өзінің қызмет ету процесінде акторлардың әрқайсысын оған бұндай шектеу басқалармен мәжбүрленген жағдайға түспес үшін, өзіндік экспансионистік ұмтылыстарын шектеуге мәжбүрлейді.

Тепе-теңдікті сақтау басты құралдарының бірі коалицияның сол немесе басқа бір түрі болып табылады: не «барлығының біреуге қарсы» бірігуі, не осы «біреу» өзін мұқиятты түрде одақтастарымен қоршады – оқшаулану коалициясы, оған қалып тасқан күштердің арақатынастығын сақтағысы келетіндер кіреді. Коалиция белгілі бір саяси тепе-теңдікті бұзушы потенциалды мемлекетті қорқыту үшін бағытталған. Егерде қорқыту оған әсер етпесе, мұндай мемлекетті тоқтату құралы ретінде коалиция шектелген мақсаттарға байланысты жергілікті соғысты қолданады. Солайша, саяси тепе-теңдік жүйесінде күшті біржақты қолдану тәртіпсіздікті құру факторы болып табылады, ал оның ұжымдық қолданылуы тәртіп сақтаудың құралы ретінде қарастырылады. Уақыт өте келе, саяси тепе-теңдіктің түсінігі одан сайын кең мәнге ие болып, келесіні білдіре бастады: а) күшті түрліше бөлу; ә) басқа мемлекеттің шамадан тыс амбициялары осы амбициялардың құрбаны болуға тәуекелділердің келісілген оппозициясының көмегімен тоқтатылуға тиісті бағытталған кез келген мемлекеттің немесе мемлекеттер тобының саясатын; б) көпполярлы жиынтықты, оған өздерінің бір шамадан тыс амбицияларын азайту мақсатында сверхдержавалар мезгіл-мезгіл бірігеді. Тепе-теңдік идеясы халықаралық қатынастардың және халықаралық құқықтың принципі ретінде 1815 жылға дейін өмір сүрді, ол кезде Наполеонның жеңіліс табуы мен Еуропада монархиялық реставрациялардың уақытша жеңістері Вен конгресінде «легитимизм» принципі ретінде бекітілді. Осы жағдайда ол жеңімпаздардың феодалдық тәртіптерді қалпына келтіруді білдірді. Бұл тепе-теңдік механизмі әрі қарай тәртіпті сақтау үшін қолданылмайтынын білдірмейді. Керісінше, кең мағынада ол әмбебап құралы бола жаздайды, себебі ол осы күнге дейін қолданыста бар. «Легитимизм» феодалдық тәртіптерді орнату мақсатында еуропалық монархиялар әскери интервенцияларының ақтауы ретінде ұзақ уақыт бойы сақтала алмады. XIX ғасырдың екінші жартысында-ақ Вен конгресінің нәтижесінде құрылған Әулие одақ ыдырады, ал жүзжылдықтың соңына қарай Еуропада екі негізгі әскери-саяси топтардың құрылуы болды – Үштік одағы мен Антанта, олар XX ғасырдың басында бірінші дүниежүзілік соғысты ашты. Оның нәтижесі Еуропаның және жалпы әлемнің бөлінуі болды, Қазан революциясы және КСРО-ның пайда болуы. С. Хоффманн пайымдаған халықаралық тәртіптің үш шамасына төртінші – идеологиялық шама қосылды. Оның пайда болуы халықаралық қатынастарды тұрақтандыра алмады, оның дәлелі болып екінші дүниежүзілік соғыс шықты. Осы соғыстың нәтижесінде Еуропа мен әлемнің бөлінуі тереңдеді, я бір-біріне

қарсы тұрушы екі лагерь, қарамақайшы идеологияларды білдіретін екі қоғамдық-саяси жүйелер құрылды. Олардың арасындағы аумалы тұрақсыздық «қауырт соғыс» пен өзара қорқытудың көмегімен қамтамасыз етілді, сонымен қатар ол екі жақтың да ядролық арсеналының өсуімен нығайтылып, тоқтаусыз қаруланған жарысқа апарды, ал ол олардың экономикаларына және жалпы әлемдік экономика үшін ауыртпалық бола бастады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі құрылған халықаралық тәртіп құрылымдық қатынаста айқын биполярлы құрылым ретінде шығады, ол барлық шамалар бойынша жағдайлардың бірқатарымен қиындатылады. Сонымен қатар, соғыстан кейінгі халықаралық қатынастардың қалыптасқан және 1980 жылдардың соңына дейін сақталған жағдайды халықаралық тәртіптің екі жүйесінің – капиталистік және социалистік қатар өмір сүруі ретінде қарастыру заңды бола қаймас. Негізінен, жүйелердің әрқайсысы бір ғана схема бойынша қызмет етті, ол бойынша держава-гегемон өзінің мүддесіне жүйе ішінде де, оның шегінен тысқары да өзінің «клиенттерін» бағындыра алды. Тарихта қарастырылып отырған халықаралық тәртіптің типтері екі классикалық модельдің аясында ауытқып тұр: «соғыс күйінің» моделі мен «сенімсіз әлемнің» моделі, немесе «бұзылған тәртіп». Осылардың біріншісіне сәйкес, халықаралық қатынастардың мәні соғыс пен оған дайындық болып табылады. Жалпы нормалар осал, уақытша, олар оларды қолдайтын күшке пропорционалды және мүдделердің өтпелі ұқсауларына бағынышты. Осы модельді жақтаушылардың көзқарастары (Фукидидтің, Макиавеллидің, Гоббстың, Руссоның, Канттың, Гегельдің) келесі ойда іспеттес: халықаралық қатынастарда әрбір актордың амбицияларын азайтатын жалпы сана жоқ, тек қана институционалды рационалдылық, ерекше мақсаттар үшін ең жақсы құралдарды іздестіру, гегемондылыққа емес, ал таластарға алып келетін күштерді есептеу ғана бар. Сонымен қатар олар осындай халықаралық тәртіптің бағамында ерекшеленеді, демек, оны жеңіс жолдарымен одан әрі жетілдірілген жаңамен алмастырады. Мысалы, Гоббс соғыс жағдайын шыдарлық күй деп санады, сонымен қатар ол адам табиғатына байланысты «барлығының барлығына қарсы» индивидуалды соғыс пен әрбір адамның өмір сүруіне қауіп төндіруге міндетті емес мемлекеттер арасындағы, әсіресе мәселе күшті мемлекеттер жайында болатын соғысты ажыратты. Осыдан келіп ол адамдардың индивидуалды бостандығынан бас тартып Левиафан-мемлекетінің пайдасына үндеу жасады. Гегель соғыста қажеттілік пен қолайлылықты көрді, бірақ ол оны азаматтық қоғам құлдырауына қарсы қатал құрал, ақыр соңында өркениетті қоғамдар арасындағы жанжалдар олардың қауіпсіздігіне қауіп төндірмейтін белгілі бір ритуалға трансформацияланады деп санады. Осыған қарама-қарсы Канттың тәсілі болды, ол соғысты төзбестік құбылыс ретінде қарастырды. Қоғамның мінсіз жағдайы ретінде ол табиғи жағдайдағы жеке тұлғалар мен мемлекеттер арасындағы бейбітшілікті

санады. Алайда, оның көзқарасы бойынша, мәңгілік бейбітшілік тек алыс болашақта ғана орнай алады. «Сенімсіз әлем» моделін қарастыратын болсақ, ол егемендік принципі бар ұлт-мемлекеттердің пайда болуына және христиан дық шіркеу мен Рим Папасының өзінің толықтай беделін жоғалтуына байланысты реакция болып табылады. Халықаралық қатынастар онда тек минимум тәртіпке кепіл бере алатын күш ортасы ретінде қарастырылады. Бұндай күштер ортақ мүдделердің негізінде бірігетін мемлекеттерден құралады, ал олар оларды жалпы құқықтық нормаларды құруға алып келеді. Локктың көзқарасы бойынша әлемдік саясат соғыс жағдайын білдірмейді. Гоббсқа қарама-қарсы, ол адамның табиғи күйі «барлығының барлығына қарсы соғысын» емес, адамдардың жеке бостандығы мен теңдігін, оған қоса бірегей одақ пен жалпы егемендіктің болмауын білдіреді. Соңғы жағдай қиянат жасау мүмкіндігін құрады, сондықтан да мемлекет табиғи құқықтың принциптерін сақтау мен қорғауға және оларға қиянат жасаудан қоршауға міндетті. Мемлекеттер үшін өзара міндеттерді қабылдау, бір-бірін сыйлау және өзара көмек көрсету «табиғи» болып табылады; ал соғыс – егемендікке қиянат көрсететін өнім, ол жалпы зиянкестікті жасайды. Сонда да соғыстардан құтылу мүмкін емес, сондықтан да халықаралық тәртіп әрқашанда сенімсіз болады. Қарастырылған модельдердің әрқайсысы өз заманының шындығының бір бөлігін көрсетті. Белгілі бір шамада бұл біздің күндердегі модельдер үшін де дұрыс болып отыр, алайда соңғы онжылдықтар халықаралық тәртіпке айтарлықтай өзгерістерді алып келгенін айтып өту қажет. Бүгін соғыстан кейінгі халықаралық құрылымның сапалы түрде екі түрлі кезеңді нақты ажыратуға болады: «қауырт соғыс» кезеңі мен қазіргі кезең, оның бастамасы болып біздің еліміздегі және Шығыс Еуропа елдеріндегі өзгерістер болды және оларды өтпелі кезең ретінде сипаттау қажет.

4. Соғыстан кейінгі әлемдік тәртіп. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі халықаралық тәртіп екі негізгі ерекшеліктермен көрініс тапқан болатын: – Біріншіден, әлемдік жүйенің әлеуметтік саяси деп екіге бөлінуі, олардың бір-бірімен перманентті “қырғи-қабақ соғыс” пен өзара қатер мен қарулану жарысы жағдайында тұрған болатын. Бұл АҚШ пен КСРО сияқты екі сверхдержаваның бірбірімен әскери-саяси (НАТО мен ОВД) қарсыласуы және саясиэкономикалық (ЕАС және СЭВ) одақтар арасындағы күресте тек “орталықты” емес, сонымен қоса, әлемдік периферияны да жаулауы әскери күштерінің күшеюіне әкелген болатын. – Екіншіден, Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуы және оның салалық мекемелері мен барлық халықаралық қатынастар мен халықаралық тәртіпті жүзеге асыру үшін көптеген талпыныстар жасалды. Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуы халықаралық тәртіпті басқарудағы нақты қажеттіліктерге жауап беретін және басқарушысы ретінде халықаралық

қоғамдастықтың құрылуының бастамасы болды. БҰҰ өзінің құзыреттілігінің шектеулігіне байланысты халық арасында бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау, халықаралық тұрақтылық пен ықпалдастықты қолдауды жүзеге асыра алмады. Нәтижесінде орын алған әлемдік тәртіп өзінің негізгі өлшемдерінде қарама-қайшы және тұрақсыз болып, әлемдік қоғамдық пікірге алаңдатушылықты тудыртады. С. Хоффманның сараптамасына сүйенсек, соғыстан кейінгі әлемдік тәртіптің негізгі өлшемдерін қарастыруға болады. Осындай жағдайда оның горизонтальды срезі келесі ерекшеліктерін айтуға болады:

1. Халықтың орталықсыздануы (бірақ азаю емес). Тұрақтылық орталық және жаһандық деңгейде сверхдержавалардың бір-бірін өзара қолдау, аймақтық және субаймақтық деңгейдегі (аймақтық қақтығыстар, “үшінші елдер” арасындағы жергілікті соғыстар, бір сверхдержавалардың қатысуымен болатын ашық соғыстар) тұрақсыздықты тудыртып отырды;
2. Халықаралық жүйе мен аймақтық жүйешіктердің жаһандық фрагментациясы, тараптардың жұмыстары бір жақтан, қақ тығыстан шығу әрдайым конфликтерге қатысушыларға қатысты стратегиялық ядролық тепе-теңдікке емес, аймақтағы күш теңдігіне және ішкі факторларға тәуелді болады.
3. Сверхдержавалардың арасындағы тікелей әскери қақтығыстардың болу мүмкін еместігі. Дегенмен, олардың орнын «дағдарыстар» басады (1962 жылдағы Кариб дағдарысы), оның өмірлік мүдделерін көрсететін зона ретінде аймақтардың бірі, немесе арасында аймақтық соғыстар (1973 жылдың Таяу шығыс дағдарысы) «үшінші елдермен», оларды стратегиялық маңызды держава ретінде қарастыратын болды.
4. Сверхдержавалар арасындағы келіссөздердің болу мүмкіндігі және олардың басқарып отырған әскери блоктары арқылы туындаған жағдайды еңсеру мақсатында, стратегиялық деңгейде тұрақтылықтың нәтижесінде туындаған құртушы қарулану жарысы мен ядролық қару қауіптеріне ортақ халықаралық қоғамдастықтың мүдделілігін көрсетеді. Бұл келісімдер осы орныққан халықаралық тәртіпте тек шектеулі нәтижелерге жеткізуі мүмкін.
5. Екі сверхдержаваның бір бағыттағы артықшылықтарға ұмтылуы, ол жаһандық перифериядағы тепе-теңдік бір уақыттағы өзара келісім әлемді бөлу “ықпал ету саласы”. Халықаралық тәртіпті вертикальды өлшеуге келетін болсақ, сверхдержавалар және барлық қалған әлемнің күштерінің арасын дағы үлкен айырмашылыққа қарамастан, олардың “үшінші әлем” елдеріне қысымының шегі болды, және жаһандық иерархия көп болған жоқ: • біріншіден, кез келген екі полярлық жүйеде әрқашан сверхдержаваға әлсіз әскери қатынаста “клиенттің” қарама-қарсы қысымы мүмкіндігі сақталады; • екінші, колониалдық империялар күйреді және егеменді, құқық және жаңа мемлекеттер пайда болды, оларды қорғайтын БҰҰ және ЛАГ, ОАЕ, АСЕАН сияқты аймақтық ұйымдар және т.б.; •

үшінші, халықаралық қоғамдастықта либералдық-демократиялық мазмұндағы жаңа моральдық құндылықтардың шапшаң таралуы қалыптасты, күштеуді айыптаушылық және ерекше дамымаған мемлекеттерге қарым-қатынасы, постимпериялық күнәнің сезімінің негізінде жатыр (атақты АҚШ-та «вьетнамдық синдром») және т.б.; • төртінші, сверхдержавалардың бірлерінің «шамадан тыс» қысымы «үшінші елдерге», олардың істеріне басқа сверхдержаваның жағынан қол сұғуы қарсы әрекеттің күшейтуі және екі блоктардың арасындағы қарсы тұрудың нәтижесінде келеңсіз салдары; • бесіншіден, халықаралық жүйеде жоғарғыда аталған фрагментациялар нақты мемлекеттерге мүмкіндік қалдырады (олардың режимдері). Аймақтық квазидержавалардың салыстырмалы еркін іс-әрекеті (Мысалы, Сукарно басқаруымен болған Индонезиядағы режим, Сириядағы Таяу Шығыс). Халықаралық тәртіптің идеологиялық өлшеу деңгейінде мына “қырғи-қабак соғыс” кезінде бұл өзара тәуелділілік адекватты бейне көрсетпейді. «Социалистік құндылықтар және үлгілер» «капиталистікке», бір жағынан «еркін әлемнің» дағдылармен және өмір сүру сипатын «зұлымдықтың империясына» қарама-қарсы қою – бір жағынан, 1980 жылдардың ортасында психологиялық соғысты ахуалды ортаға екі қоғамдық-саяси жүйе, СССР-дың аралығында және АҚШ аймақтық және субаймақтық деңгейде күшті пайдалануы, сверхдержавалардың жаһандық аймақтыққа және жоғарғы державаларға аймақтық деңгейлері және жаһандық екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі әлемдік тәртіпті, халықаралық тәртіпті бақылау және халықаралық қатынастарды өзгеру орын алған бақылаудан оның қайта құрылуын талап етті. Адам баласы үшін масыл болғаны екі жүйе арасындағы қақтығыста қарулану жарысы болып шықты. Осылай, 1980 жылдардың ортасында қарулануға әлемдік жалпы өнімнің шамамен 6% жұмсалған. Бұл бағдарламалардың жүзеге асырылуы көптеген әскери қажеттілектен бөлек ғылыми ашылулар мен жаңарған технологияларды пайдалануды кешеуілдетті немесе тоқтатты. Әлемдік Стокгольм халықаралық институтының (SIPRI) мәліметтеріне сүйенсек, 1980 жылдардың ортасында шамамен ғаламшардағы ғалымдардың және техникалық зиялы қауымдардың жартысы құрту әдістері мен амалдарын құру бойынша жұмыс жасаған, материалды құндылықтарды насихаттау үшін емес. Әскери шығындар жылына 1000 млрд. доллармен бағаланды немесе минутына 2 миллионнан артық долларға бағаланды. Сол уақытта әлемде 80 миллиондай адам абсолютті түрде кедейлікте өмір сүрген, ал 500 миллионның 50 миллионы (жартысы – балалар) арықтаулардан жыл сайын өлген болатын. Егер әлемдік экономикаға әскери шығыстардың шамадан тыс ауыртпалық тигізгені үшін ол стагнацияның және экономикалық дисбаланстың себепшісі болса, сонымен қоса оның зардаптары «үшінші әлем» елдері үшін ауыр болған. Осылайша, қарулану жарысымен болған әр АҚШ өз несиесінің процент бірлігіне 2 млрд. доллар

дамушы елдерді қарызға қосылып отырған. Ең қауіпті зардаптардың бірі және мәселенің аспектісі болып «үшінші әлем» елдерінің әскери шығындардың өсуі, бұның салдары ретінде халықты медициналық қызмет көрсету мен азықтық қамтамасыз ету қаржының жетіспеушілік тапшылығы көрініс тапты. Жыл сайынғы соммалар 1980 жылға 140 миллиард долларға дейін жеткен болатын, бұл шығындар шынайы бағалар 1962-1971 жылдар мен 1972-1981 жылдар арасында үш есе көбейген. Көптеген дамушы елдерде әскери мақсаттарға ұлттық бюджеттің 45%-на дейін қаржы бөлінеді. Әскери шығындардың өсу ауыртпалығы тіпті СССР үшін де қиынға соқты, олардың экономикасының құлдырауында шешуші рөл ойнады. Отандық ғалым А.М. Салмин соғыстан кейінгі халықаралық (бір мезгілде еуропалық) тәртіпті пайда болуынан бастап төрт парадигмасын бөліп көрсетеді, оның жиынтығы «Ялта жүйесінің суперпарадигмасы» деп анықталады:

- Бірінші парадигма – жеңімпаз империялар әлемі (1945– 1950). Бұл парадигманың ең маңызды элементі – жеңімпаздар мен жеңілгендер арасындағы қарым-қатынас. Осымен қоса БҰҰ, НАТО және Еуропа Кеңесінің құрылуы маңызға ие болған. Халықаралық тәртіпті сақтау күрделі дипломатиялық икемделу жолымен жүзеге асты, басты бес сверхдержава рөл ойнаған – қызмет ету мәселесінде БҰҰ-на өз қажеттіліктерімен Қауіпсіздік Кеңесінің мүшелері қарапайым емес қатынаста болған. Биполярлық енді жасақтала бастаған кезі болатын.
- Екінші парадигма – «екі полярлық әлем». Қатал периодизацияны автор 1950 жылдарды келтіреді. Екі полюстың даусыз лидерлерінің күштері АҚШ-пен СССР еді. Батыста АҚШ-тың бастамасы мен қатысуымен НАТО мен СЕАТО, СЕНТО, АНЗЮС сияқты әскери саяси блоктар құрылды. 1957 жылдағы Римдік Шарт қорытындымен келешек Еуропалық одақтың пайда болуына ықпал етеді. Шығыста (1949) Экономикалық өзара көмектің кеңесі қалыптасады және (1955) Варшава шартын ұйымы қалыптасады. Іс жүзінде БҰҰ-ның қызметінің жаны кетіп, ол қарсы күресушілер әртүрлі мүдделерді жүзеге асырудың құралы сияқты пайдаланғандардың ғана құралына айналды. Соңғысы ерекше қызуға жетеді және соғыстың Кореяда басталуы “ыстық фазанымен”, ол соғыстан кейінгі кезеңде бұл қайталанбаған, екі сверхдержавада шынайы әскери қақтығыстан қашуға тырысқан.
- Үшінші парадигма (1950-1980 жылдары) – қақтығысқа түскен екі лидерлердің өз одақтастарынан қарулану деңгейі мен биполярлық кезіңнің басылуымен сипатталады. Бір жағынан «халықаралық қауырттылықты бәсеңдету», ал бір жағынан «суу» – фазасы және тіпті сверхдержавалардың арасындағы қарымқатынастардағы дағдарысты қарым-қатынасымен суреттеледі.
- Төртінші парадигма халықаралық тәртіптің соғыстан кейінгі «қайта құрылуымен» және СССР ыдыраумен, сонымен қоса ОВД және СЭВ құлдырауымен байланысты. Суреттелген кезеңнің соңында адамзат тарихында жаңа азаматтық тәжірибенің жиналуымен, қоғамдық дамудағы тиімді жолдары жеткіліксіз

жағдай қалыптасты, сол уақытта, стереотиптердің шынайылығына жауап беретін әдістерге мұқтаж болды. Ең маңызды өркениеттің сотына фактыны сезіну кең ұғыну етек алды, заманауи қоғам бөленбейтін әлемді және ортақ өзара тәуелді жүйені құрайды деген. Соғыс пен бейбітшілік туралы сұрақтар туралы жаңа ойлар пайда болды: кім саяси шешімдерді қабылдауға қатысы бар болса, ядролық соғыста жеңілгендер мен жеңімпаздардың болуы мүмкін емес, енді соғысты саясаттың жалғасы ретінде қарастыруға болмайды, әйтпесе ядролық қаруды қолдану адамзат өркениетін әбден құрту ықтималдығы артады деген. Халықаралық тәртіпсіздіктің пайда болуына қатысты жаңа бұрын-соңды болмаған қатерлер пайда болды. Осының барлығы халықаралық қатынастарда тиісті өзгерулер талап етті.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. «Соғыс жағдайындағы» модель жақтаушылары?

1–деңгейлік сұрақ. «Халықаралық тәртіп» деген не, осы түсініктің мазмұнына не кіреді?

2–деңгейлік сұрақ. Екіншіден, адамзат қоғамының тарихында халықаралық тәртіптің қандай астарлары болды?

2–деңгейлік сұрақ. Үшіншіден, халықаралық тәртіптің соғыстан кейінгі қандай өзіне тән ерекшеліктері болды?

3–деңгейлік сұрақ. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі халықаралық тәртіп қандай ерекшеліктермен басталды?

ОБӨЖ тапсырмалары: Соғыстан кейінгі әлемдік тәртіп.

БӨЖ тапсырмалары: Халықаралық тәртіптің жаңа идеясы. .

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşünceler ve teoriler. Ankara,

2011.

7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.